

Mateusz Hübner

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
ORCID 0000-0003-0438-4315

Adam Vetulani – nieugięty uczoney

Adam Vetulani – Uncompromising Scholar

Piotr Biliński, *Adam Vetulani. Historyk prawa polskiego i kanonicznego*, Kraków 2023, ss. 414

Piotr Biliński's *Adam Vetulani. Historyk prawa polskiego i kanonicznego* (Kraków 2023) is devoted to an outstanding scholar. Vetulani was a professor at the Jagiellonian University, secretary general of the Polish Academy of Arts and Sciences, and vice-president of the Main Board of the Polish Historical Society. During World War II, he served as a delegate of the National Culture Fund in Switzerland. He was active in the Polish People's Party. Repressed by communist authorities, he withdrew from political life during the Stalinist period, remaining under surveillance by the security services. In the Polish People's Republic, he focused on science. Among his university colleagues and students, he was admired for his courageous and dignified ideological stance during a period of intense ideological pressure. This biography is a reliable, engaging and factually rich study, filling the gap in the absence of a separate monographic study dedicated to Adam Vetulani.

Keywords: Adam Vetulani, Vetulani family, Jagiellonian University, National Culture Fund, Polish Academy of Arts and Sciences, Polish Academy of Sciences, science, politics

Słowa kluczowe: Adam Vetulani, rodzina Vetulanich, Uniwersytet Jagielloński, Fundusz Kultury Narodowej, Polska Akademia Umiejętności, Polska Akademia Nauk, nauka, polityka

Adam Joachim Vetulani (1901–1976) był wybitnym historykiem prawa polskiego i kanonicznego. Należał do krakowskiego środowiska naukowego – pracował jako profesor na Uniwersytecie Jagiellońskim, pełnił funkcję sekretarza generalnego Polskiej Akademii Umiejętności oraz wiceprezesa Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego. W okresie II wojny światowej został internowany w Szwajcarii, gdzie był delegatem

Funduszu Kultury Narodowej. Działał w Polskim Stronnictwie Ludowym. Represjonowany przez władze komunistyczne, wycofał się z życia politycznego w okresie stalinowskim. Był inwigilowany przez bezpiekę. W Polsce Ludowej skoncentrował się na nauce. W środowisku uniwersyteckich kolegów oraz uczniów imponował ideową postawą, którą charakteryzowały odwaga i godność w okresie ideologicznej presji.

Autor biografii uczonego – historyk Piotr Biliński – jest pracownikiem Uniwersytetu Jagiellońskiego, zatrudnionym w Zakładzie Przywództwa i Zarządzania w Edukacji Instytutu Spraw Publicznych. Przedmiotem jego badań i zainteresowań są zagadnienia z zakresu dziejów nauki i kultury, historii ziemiaństwa polskiego, dziejów historiografii, historii Kościoła polskiego oraz doktryn politycznych. Analizy Bilińskiego obejmują przełomowe – newralgiczne wydarzenia w historii Polski¹.

Biografia Vetulaniego została opracowana w oparciu o porządek chronologiczno-problematyczny. We *Wstępie* (s. 7–16) autor zarysował życiorys Vetulaniego. Odwołał się również do informacji o jego rodzinie. Przedstawił podstawę źródłową pracy i dokonał syntetycznego omówienia treści ośmiu rozdziałów: *Rodzina* (s. 17–58), *Młodość i początki kariery naukowej (do 1939 roku)* (s. 59–108), *Wojenne losy* (s. 109–160), *Powojenna działalność dydaktyczna, organizacyjna i naukowa* (s. 161–228), *Na celowniku krakowskiej bezpieki* (s. 229–268), *Starania o reaktywację Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1956–1958* (s. 269–292), *Sprawa habilitacji płk. Juliana Polan-Haraschina* (s. 293–311) oraz *Schyłek życia* (s. 313–326).

Celem Bilińskiego było

przedstawienie – przy zastosowaniu metody krytycznej analizy tekstu – życia i działalności Vetulaniego na podstawie niewykorzystywanych dotychczas źródeł zgromadzonych w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz w wielu innych polskich i zagranicznych archiwach i bibliotekach (s. 8).

Realizację tego zamierzenia umożliwiła analiza 17 metrów bieżących akt – spuścizny Vetulaniego. Autor wykorzystał materiały 26 krajowych placówek archiwalnych i bibliotecznych. W pracy wyzyskał również zbiory Archiwum Helveto-Polonicum we Fryburgu, Biblioteki Polskiej w Paryżu, Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie oraz Centralnego Archiwum Państwowego Litwy. Biliński dokonał tradycyjnego podziału bibliografii (s. 331–387) na archiwalia (s. 331–341), relacje ustne (s. 341–342), źródła drukowane (s. 354–355), wspomnienia (s. 355–360) oraz opracowania (s. 360–387). W ramach bibliografii uwzględnił też spis wybranych prac naukowych i publicystycznych Vetulaniego – przedstawiony w oparciu o porządek chronologiczny (s. 342–354).

W rozdziale pierwszym Biliński sięgnął w analizie do korzeni rodziny bohatera recenzowanej pracy. Odwołał się do włoskiego rodowodu Vetulanich, którzy na ziemi polskie przybyli w połowie XVIII w. Pradziadek i dziadek Adama pracowali jako urzędnicy kopalni soli w Bochni, ojciec Roman był nauczycielem gimnazjalnym w Sanoku. Tradycje naukowe Vetulanich zapoczątkowali synowie Romana i Elżbiety *de domo* Kunachowicz – Adam oraz

1 P. Biliński, *Stanisław Kutrzeba (1876–1946). Biografia naukowa i polityczna*, Kraków 2011; idem, *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2017; idem, *W walce o niepodległość Polski i prawa kobiet. Biografia Wandy Pelczyńskiej*, Warszawa 2023; W. Konopczyński, *Dziennik 1918–1921*, cz. 1–2, oprac. P. Biliński, P. Plichta, Warszawa, Kraków 2016; idem, *Dziennik 1922–1926*, cz. 1–2, oprac. P. Biliński, P. Plichta, Warszawa 2021.

jego starsi bracia Kazimierz Franciszek (profesor Politechniki Lwowskiej) i Tadeusz Bolesław (profesor Uniwersytetu Poznańskiego). Naukowo pracowała również żona Adama – Irena *de domo* Latinik, córka generała Franciszka, młodsza asystentka w Zakładzie Biologii i Embriologii Wydziału Lekarskiego UJ, którym kierował Emil Godlewski jr. Synami Adama i Ireny byli: Jerzy – profesor, członek czynny PAU, członek korespondent PAN, doktor *honoris causa* Śląskiego Uniwersytetu Medycznego oraz Uniwersytetu Medycznego w Łodzi, a także Jan – asystent w Katedrze Prawa Karnego przy Studium Logiki, którym kierował Władysław Wolter². Bratanek Adama – Zygmunt oraz jego żona Grażyna i córka Agnieszka są profesorami Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Do zasłużonych Vetulanich zaliczał się inny z braci Adama – Zygmunt Michał, dyplomata, konsul generalny RP w Bagdadzie.

Biliński przedstawił również sylwetki innych Vetulanich. Każdy z biogramów opisał syntetycznie. Ich uwzględnienie obrazuje znaczenie rodziny w rozwoju szeroko pojętej polskiej kultury narodowej. Jak zauważył autor:

Rodzina Vetulanich była przepojona patriotycznym duchem i przywiązana do tradycji powstańczej [...]. Do historii przeszła jednak nie ze względu na walkę orężną o oswobodzenie ojczyzny i religijny zapał, ale z powodu ogromnej spuścizny naukowej, jaką po sobie pozostawili jej najwybitniejsi przedstawiciele, przede wszystkim z zakresu historii prawa kanonicznego i polskiego, zoologii, inżynierii budowlanej, psychofarmakologii, neurobiologii oraz biochemii. Pod względem zasług dla nauki polskiej można ją zaliczyć do grona wielce zasłużonych rodów uczonych, takich jak Estreicherowie, Zollowie, Fierichowie, Godlewscy, Birkenmajerowie, Wachholzowie i Krzyżanowcy (s. 58).

Tradycje naukowe Vetulanich nie rozpoczęły się w XIX w., jak w przypadku niektórych polskich uczonych rodów, lecz w okresie II Rzeczypospolitej. Dziadkiem i ojcem Karola Estreichera jr. – młodszego od Adama o pięć lat – byli zasłużeni profesorowie. Z przodkami Adama nie łączyły się zbliżone tradycje akademickie. To bohater biografii Bilińskiego stał się jednym z inicjatorów tradycji – dziedzictwa nie tylko rodziny Vetulanich, lecz szerzej także polskiej nauki i kultury. Przyjęta przez Bilińskiego koncepcja pierwszego rozdziału biografii Vetulaniego ukazuje to w sposób klarowny.

W rozdziale drugim punkt wyjścia stanowi okres edukacji szkolnej oraz studiów Vetulaniego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Biliński ukazał go jako zdolnego ucznia szkół w Sanoku, Wiedniu i Krakowie. Opisał trudne doświadczenia Vetulaniego i jego rodziny w okresie I wojny światowej. Odwołał się do zainteresowań Adama z zakresu prawa i historii. Analizę skoncentrował na tematyce – rozpoczętych jesienią 1919 r. – studiów na UJ. Przedstawił sylwetki wykładowców oraz uniwersyteckich kolegów. W okresie studiów w Krakowie Vetulani uczestniczył w zajęciach prowadzonych przez wybitnych uczonych. Najwięcej zawdzięczał Stanisławowi Kutrzebie³, istotny wpływ wywierał na niego również Władysław Semkowicz. Zanalizowany został proces rozwoju kariery naukowej

2 Jan Vetulani zginął tragicznie – utonął w Dunajcu podczas spływu kajakowego (18.06.1965 r.). P. Biliński, *Adam Vetulani. Historyk prawa polskiego i kanonicznego*, Kraków 2023, s. 54.

3 Biliński zacytował fragment wspomnienia Vetulaniego z 1976 r. dotyczący Kutrzeby: „temu mistrzowi analizy tekstów źródłowych zawdzięczałam opanowanie metody historyczno-prawnej, kojarzenie zjawisk na pierwszy rzut oka od siebie odległych, stałą dążność do wypełniania luk w naszej znajomości procesu historycznego, docenienie historii prawa jako niezbędnego i podstawowego elementu formacji prawniczej” (s. 64).

Vetulaniego. Biliński podał tematykę publikacji i recenzji uczonego, ale też nawiązał do okresu jego prac: w fabryce szczotek i pędzli inż. Franciszka Drobniaka w roli pomocnika buchaltera, a następnie w sądownictwie. Biliński poruszył zagadnienie badań Vetulaniego na rocznym stypendium rządowym we Francji, gdzie podjął współpracę z Ernestem Champagneux – francuskim historykiem prawa, przez którego został zainspirowany do napisania pracy o strasburskiej kapitule katedralnej do końca XIII w.

Opis prac naukowych Vetulaniego na UJ – w ramach drugiego rozdziału – Biliński doprowadził do 1939 r. Autor wskazał na uzyskanie *veniam legendi* w wieku 27 lat, które pozwoliło na pracę w roli zastępcy profesora w Katedrze Prawa Kościelnego. Biliński podał tematy wykładów Vetulaniego na UJ, w tym także w Szkole Nauk Politycznych. Przedstawił zakres problemowy jego seminarium oraz przedmiot badań i prac naukowych – z uwzględnieniem tytułów publikacji. Vetulani był inicjatorem badań prawno-politycznego stosunku zakonu krzyżackiego i Prus Książęcych do Korony Królestwa Polskiego. Biliński wskazał na jego wkład w rozwój nauki w zakresie poruszanej problematyki⁴.

Autor odwołał się do związków Vetulaniego z polityką w okresie II RP. Vetulani współpracował z krakowskim środowiskiem ludowców, sprzeciwiał się zasadzie *numerus clausus* oraz sympatyzował z Frontem Morges – płaszczyzną porozumienia opozycji w kontrze wobec obozu piłsudczykowskiego. W opozycyjnych czasopismach krytykował zwłaszcza reformę szkolnictwa akademickiego Janusza Jędrzejewicza. W krytyce obozu piłsudczykowskiego Biliński upatruje przyczyn braku aprobaty Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (WRiOP) dla jednogłośnie uchwały Rady Wydziału Prawa UJ o nadaniu Vetulanemu profesury zwyczajnej. W rezultacie nominację tę uczoney uzyskał dopiero po II wojnie światowej. Wcześniej, przez cztery lata – od 1930 do 1934 r. – Ministerstwo WRiOP blokowało nominację Vetulaniego na kierownika Katedry Prawa Kościelnego i profesora nadzwyczajnego. Biliński ujawnił, że główną przyczyną tej blokady był opór ks. prof. Bronisława Żongołłowicza. Jej przełamanie nastąpiło w konsekwencji starań środowiska akademickiego. Autor wykazał, że sprzeciw Żongołłowicza był niesłuszny – opierał się na selektywnej ocenie dorobku Vetulaniego. Niewykluczone, że u jego podłoża leżały również przesłanki polityczne.

Związek Vetulaniego z polityką w II RP Biliński ukazał w ograniczonym zakresie. Nie zdecydował się analizować tego zagadnienia w formie osobnego rozdziału ani nawet podrozdziału. Politykę autor omówił w formie tła podrozdziału *Habilitacja i pierwsze lata pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim*. Być może warto byłoby sprawy jej dotyczące poruszyć szerzej, ponieważ w niej zawierały się korzenie nieprzychylnych wobec piłsudczyków działań Vetulaniego w okresie II wojny światowej. Za rozwiązaniem przyjętym przez Bilińskiego przemawia jednak dystans Vetulaniego wobec pełniejszego zaangażowania politycznego – mimo sprecyzowanych poglądów, które wiązały go z ruchem ludowym. Vetulani pozostał skoncentrowany przede wszystkim na nauce. Był uwikłany w politykę – ale na uczelni. Jej meandry zostały przez Bilińskiego przedstawione. Przykładowo

4 Zdaniem Bilińskiego, Vetulani: „Był zwolennikiem «powrotu do źródeł», to jest rozszerzenia podstawy badawczej dzięki odkrywaniu nowych, nieznanych wcześniej materiałów. Sprzeciwiał się natomiast pisanu płytkich syntez, opartych na źródłach drukowanych zamieszczonych w wydawnictwach już przestarzałych i niedostatecznie krytycznych. Udało mu się z powodzeniem sprostować utarte poglądy nauki europejskiej w zakresie dekretystyki i dekretalistyki, co przyniosło mu uznanie ze strony badaczy krajowych i zagranicznych” (s. 101).

autor wskazał na antagonizm Stanisława Kutrzeby i Stanisława Estreichera, który jego zdaniem zdeterminował niechętny stosunek kontynuatora *Bibliografii Polskiej* do Vetulaniego. W ocenie Bilińskiego Estreicher odnosił się do Vetulaniego „z nieskrywaną niechęcią i oceniał go bardzo nisko, podobnie jak i jego seminaryjnych kolegów” (s. 89). Autor nie przytoczył merytorycznych argumentów, którymi Estreicher uzasadniał ten negatywny stosunek. Biliński własne założenie oparł na relacji ucznia Estreichera – Mariana Jedlickiego, który w działaniach mistrza dopatrywał się subiektywizmu i braku uzasadnienia. Subiektywnemu i jednostronnemu podejściu do Vetulaniego przeczy zaangażowanie Estreichera – we współpracy z Kutrzebą – w kwestię zapewnienia mu nominacji na kierownika Katedry Prawa Kościelnego i profesora nadzwyczajnego. Estreicher i Kutrzeba w 1934 r. udali się nawet na audiencję do Prezydenta RP Ignacego Mościckiego, by lobbować za bohaterem recenzowanej pracy. Biliński przedstawił też w kontekście Vetulaniego animozje Stanisława Kutrzeby z Rafałem Taubenschlagiem.

Ze względu na porządek chronologiczny w pracy trudne do zrozumienia wydaje się powrócenie przez Bilińskiego w rozdziale drugim do wydarzeń z 1927 r. (odrzućenie oferty objęcia Katedry Prawa na Zachodzie Europy na Uniwersytecie Poznańskim) – bezpośrednio po opisie miesięcznej kwerendy Vetulaniego we Wrocławiu (1938 r.). W dalszej części tekstu Biliński ponownie przechodzi do drugiej połowy lat trzydziestych – zwracając uwagę, że jesienią 1937 r. Vetulani nie przyjął oferty stanowiska profesora zwyczajnego w Katedrze Prawa Kościelnego Uniwersytetu Warszawskiego. Obie odrzucone propozycje nie były ze sobą powiązane, choć dowodziły uznania dla dorobku Vetulaniego również w innych ośrodkach niż Kraków.

Rozdział trzeci – poświęcony losom Vetulaniego w okresie II wojny światowej – otwiera opis działalności uczonego na internowaniu w Rumunii. Vetulani był oficerem oświatowym przy delegacie Wojska Polskiego płk. dypl. Andrzeju Liebichu. Odpowiadał za redagowanie „Komunikatów Prasowych” – biuletynu dedykowanego internowanym polskim żołnierzom. W obozach internowania wygłaszał pogadanki oświatowe, a także odpowiadał za dysponowanie przekazanymi przez rząd rumuński finansami. Biliński odwołał się także do – zakończonych niepowodzeniem – zabiegów uczonego w kręgu rumuńskich uczonych, celem uzyskania ich poparcia dla zwolnienia z obozu koncentracyjnego Sachsenhausen krakowskich kolegów. W listopadzie 1939 r. Vetulani objął kierownictwo Wydziału Kulturalno-Oświatowego (propagandy) w attachacie wojskowym ambasady RP w Bukareszcie, został także członkiem Komitetu Obywatelskiego przy delegacie rządu RP dla spraw uchodźców w Rumunii. W państwie tym uwikłał się w bieżące rozgrywki polityczne środowiska uchodźczego. Jako zwolennik gen. Władysława Sikorskiego zmierzał do marginalizacji wpływu piłsudczyków w Komitecie Obywatelskim. W styczniu skierował do ministra Stanisława Kota donos na pracowników ambasady, którzy jego zdaniem – kierując się piłsudczykowskimi sympatiami – uniemożliwiali mu objęcie kierownictwa propagandą. W oparciu o te przykłady Biliński wyszedł z założenia, że Vetulani miał obsesję na punkcie przeciwdziałania wpływom obozu rządzącego Polską przed wybuchem II wojny światowej. Ta „obsesja” była jednak nie tylko udziałem Vetulaniego – można mówić nawet o pewnej specyficznej atmosferze w polskim środowisku uchodźczym. Chęć rewanżu za krzywdy doznane przed wojną, połączona z pragnieniem ugruntowania władzy, sprawiała, że wielu polityków – przykładowo Stanisław Kot czy Izydor Modelski – prezentowało jeszcze bardziej bezkompromisowe podejście wobec piłsudczyków.

W połowie kwietnia 1940 r. Vetulani przybył do Francji, gdzie zgłosił się do Polskich Sił Zbrojnych. Wziął udział w kampanii francuskiej. Uzyskał awans do stopnia sierżanta, a także odznaczenia: Krzyż Walecznych oraz francuski *Croix de guerre avec étoile en bronze*. W czerwcu znalazł się w gronie żołnierzy, których internowano po przekroczeniu granicy francusko-szwajcarskiej. Okresowi działalności Vetulaniego w Szwajcarii – obejmującemu lata 1940–1945 – Biliński poświęcił cztery z pięciu podrozdziałów w rozdziale trzecim. W pierwszej kolejności omówił zagadnienie organizacji przez Vetulaniego szkolnictwa na internowaniu w Szwajcarii. Genezę tej części pracy stanowi odwołanie do korespondencji Vetulaniego z rodziną i znajomymi przebywającymi w okupowanym kraju. W dalszej części Biliński opisał realia, w jakich żyła żona Adama – Irena (s. 120). W efekcie powtarza zawartą kilka stron wcześniej (s. 111) informację o podjęciu przez Irenę pracy w fabryce spirytusu w konsekwencji poparcia przyjaciela rodziny Vetulanich – Tadeusza Surzyckiego. Zastanawia, czy nie byłoby lepszym rozwiązaniem omówienie sytuacji Ireny we wcześniejszej części pracy, a następnie poinformowanie, że w Szwajcarii – podobnie jak we Francji – Adam nadal utrzymywał kontakt korespondencyjny z rodziną, choć korzystając z innych pośredników. Na stronie s. 120 zawarte zostały informacje o przyszłości dzieci profesora, które nie tylko zaburzają układ chronologiczny pracy, ale też problemowy. Późniejsze losy ich synów nie miały związku z internowaniem Vetulaniego w Szwajcarii czy z pracami podejmowanymi przez Irenę w Polsce pod okupacją. Te informacje powinny pozostać wyłącznie w obrębie pierwszego rozdziału – w ramach podrozdziału *Żona i dzieci*. W tym podrozdziale brakuje informacji o okupacyjnych losach Ireny i tragicznej śmierci syna Jana.

Vetulani w szczególności był zaangażowany w organizację szkolnictwa akademickiego dla internowanych żołnierzy. W konsekwencji jego starań Szwajcarzy zgodzili się na tworzenie specjalnych obozów określanych mianem „uniwersyteckich”. Powstały trzy takie obozy – model ich funkcjonowania Biliński przedstawił w formie tła działań podejmowanych przez Vetulaniego. Profesor wchodził w skład komisji, która decydowała o przyjmowaniu do danego obozu uniwersyteckiego. Kierował się polską racją stanu – wyrażając sprzeciw, by studia podejmowali komuniści. Został kierownikiem (dziekanem) obozu uniwersyteckiego związanego z uczelnią we Fryburgu. Nauczał historii ustroju Polski, prawa kościelnego i dziejów rozwoju społeczeństwa piastowskiego. Biliński ukazał kierunki działalności Vetulaniego oraz trudności z jakimi się zmagał. Opisał konflikt uczonego z rektorem obozu uniwersyteckiego Edouardem Crosem. Rektor domagał się usunięcia Vetulaniego z obozu – stwierdzając, że jest nielojalny, przekracza kompetencje i postępuje nazbyt nerwowo w kontaktach z innymi profesorami. Biliński przytoczył słowa polskiego żołnierza w Szwajcarii Janusza Rakowskiego, który dostrzegł u Vetulaniego „nadmiar inicjatywy [...], włączanie się do spraw nie tylko charakteru naukowego, a przede wszystkim temperament wyładowujący się w niezbyt czasem taktownych rozmowach ze Szwajcarami” (s. 140). Wskazał też na „zarozumiałość” oraz postawę „czupurnego koguta” (s. 140). Autor krytycznie ustosunkował się do tych zarzutów. Jego zdaniem główną przyczynę nieporozumień stanowił bezkompromisowy charakter Vetulaniego – przekonanego o korzyściach, jakie jego działania przynosiły studentom. Udowodnił, że niechęć Rakowskiego miała podłoże osobiste, a także motywowane odmiennymi poglądami politycznymi.

Od jesieni 1940 r. Vetulani był delegatem Funduszu Kultury Narodowej w Szwajcarii. Biliński zanalizował jego prace w zakresie wsparcia uczonych. Ukazał kierunki wsparcia

i jego wysokość. Autor w szerszym tle mógł jednak przedstawić fenomen Funduszu Kultury Narodowej, co sprawiłoby, że kontekst działalności Vetulaniego w tej instytucji prezentowałby się jeszcze klarowniej. Zabrakło informacji o tym, że Fundusz został utworzony już w 1928 r., a na uchodźstwie nastąpiła jego reaktywacja. Biliński podał, że Fundusz funkcjonował przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, ale – opisując działalność Vetulaniego do 1945 r. – pominął zmiany w zakresie organizacyjnej podległości instytucji. Nie wspominał o przeniesieniu Funduszu Kultury Narodowej do reaktywowanego w 1943 r. Ministerstwa WRiOP, a następnie o włączeniu instytucji do Tymczasowego Komitetu Skarbowego dla Spraw Polskich (Interim Treasury Committee for Polish Questions).

Biliński nawiązał również do działalności kulturalnej, oświatowej i naukowej Vetulaniego w Szwajcarii. Autor scharakteryzował publikacje Vetulaniego wydane w okresie wojny. Największym osiągnięciem profesora było przygotowanie analizy wpływu prawa rzymskiego na „Dekret” Gracjana. Biliński dobrze ukazał kontekst funkcjonowania obozów uniwersyteckich w Szwajcarii również w schyłkowym okresie wojny. Poddał analizie szersze tło polityczne – zdeterminowane przez dylemat żołnierzy, którzy musieli wybierać między zgłaszaniem się do Polskich Sił Zbrojnych a powrotem do rządzonego przez komunistów kraju. Ujawnił pragmatyzm Vetulaniego. Uczony uważał, że należy szukać porozumienia ze Związkiem Sowieckim – nawet za cenę wyciszenia sprawy Katynia. Miał też nadzieję na istotny przełom dla sprawy polskiej w związku z konferencją moskiewską z czerwca 1945 r. Autor krytycznie oceniał poglądy Vetulaniego. Wskazał na brak rozeznania profesora w polityce, a przede wszystkim na naiwność. Za przyjęciem tej perspektywy przemawia to, że Vetulani pozostał patriotą, który marzył o niezależnej Polsce, wolnej od totalitarnego ucisku komunistycznych władz. Biliński zwrócił też uwagę na pełną akceptację przez Vetulaniego programu Polskiego Stronnictwa Ludowego – kierowanego przez Stanisława Mikołajczyka, orędownika powrotu z uchodźstwa do kraju. Dlatego też Vetulani zdecydował się na powrót do Krakowa, gdzie objął Katedrę Prawa Kościelnego, a następnie Katedrę Historii Państwa i Prawa Polskiego. Duża część podrzdziału *Powrót do obozu uniwersyteckiego* zawiera analizę dylematu związanego z rozważaniem sensowności powrotu do rządzonego przez komunistów kraju, co sprawia, że tytuł ten jest nieprecyzyjny.

W pierwszej części rozdziału czwartego Biliński powrócił do analizy pracy naukowej Vetulaniego – tym razem w realiach powojennych. Vetulani prowadził wykłady z prawa kanonicznego oraz zajęcia z historii ustroju i prawa polskiego. W latach 1946–1948 uzyskał nominację na stanowisko profesora zwyczajnego. Został dziekanem Wydziału Prawa UJ. Przez kilka lat kierował działalnością Instytutu Historyczno-Prawnego. Również w tym rozdziale Biliński ukazał Vetulaniego jako postać bezkompromisową i nieunikającą sporów. Dlatego określił go mianem „autorytarnego profesora” (s. 168). Autor opisał jego pracę dydaktyczną na UJ. Scharakteryzował zajęcia seminaryjne – od studentów Vetulani wymagał wzorcowej analizy źródeł oraz rzetelności warsztatowej. Przedstawił harmonogram codziennych prac profesora oraz styl jego pracy. Tezę o wysokiej jakości wykładów i seminariów uczonego poparł źródłowymi cytatami studentów. Ich dobór nie jest jednak jednostronny. Przykładem zacytowana przez autora wypowiedź Stanisława Salmonowicza. Choć Salmonowicz miał dobre zdanie o Vetulanim, to wskazał na jego przesadny krytycyzm oraz ostrość sądów, które miał wypowiadać bez zastanowienia, co szczególnie źle odbierali jego słuchacze – bezskutecznie pragnący sprostać oczekiwaniom mistrza.

Biliński podał tematy wykładów Vetulaniego. Ukazał też ścieżki karier jego uczniów – późniejszych profesorów – w kontekście wpływu, jaki wywarł na nich Vetulani. Odwołał się do Juliusza Bardacha, Stanisława Romana, Włodzimierza Wolfartha, Wojciecha Marii Bartela, Stanisława Grodzkiego, Ludwika Łysiaka, Stanisława Płazy i Wacława Uruszczaka. Wskazał także na Bogusława Leśnodorskiego i Władysława Sobocińskiego – tej dwójce uczniów Kutrzeby pomógł w habilitacji.

Autor przytacza informacje związane z przynależnością Vetulaniego do różnych towarzystw i organizacji naukowych. Bez podawania szczegółów Biliński wskazał na zaangażowanie Vetulaniego w prace: Polskiej Akademii Umiejętności, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Towarzystwa Naukowego we Lwowie, Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Polskiej Akademii Nauk, Société d'Histoire du Droit w Paryżu, Institute of Research and Study in Medieval Canon Law w Waszyngtonie, Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna oraz Società italiana di Storia del Diritto w Rzymie. W latach 1957–1960 profesor był członkiem Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki. Jako punkt wyjścia w analizie jego działalności w danym towarzystwie czy organizacji Biliński przyjął okres przedwojenny. Więcej informacji autor podał o związku uczonego z PAN. W 1962 r. – w oparciu o negatywną opinię komisji międzyresortowej – Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego sprzeciwiło się dalszemu zatrudnieniu Vetulaniego w PAN. Biliński wyczerpująco opisał tło polityczne stanowiące kontekst związku Vetulaniego z PAN. Podejmując decyzje władze Polski Ludowej kierowały się nie dobrem nauki, lecz interesami motywowanymi ideologicznie. Kolejny raz tytuł podrozdziału został przez Bilińskiego dobrany nieprecyzyjnie. W części poświęconej *Działalności w organizacjach naukowych* znalazł się też opis jubileuszu czterdziestolecia habilitacji Vetulaniego (1968 r.), jego losy na UJ oraz badania prowadzone w Szwajcarii i Włoszech. Biliński odwołał się również do pracy Vetulaniego na emeryturze, na którą został przeniesiony w 1971 r. W kolejnym podrozdziale autor przedstawił zagraniczne badania i wyjazdy naukowe Vetulaniego. Przez dziesięć lat komuniści uniemożliwiali profesorowi wyjazdy z Polski, a tym samym korzystanie z zagranicznych stypendiów.

W odrębnym podrozdziale – *Działalność naukowa* – autor ujął problematykę badawczą kierowanej przez Vetulaniego Katedry. Odwołał się także do jego zainteresowań naukowych oraz rezultatów badań. Zanalizował późniejszy stosunek historiografii do ustaleń uczonego. Opisał wieloletnią polemikę Vetulaniego z profesorem Józefem Matuszewskim w kwestii genezy, autorstwa i czasu powstania „Księgi elbląskiej”. Autor zarysował też prace nad wydaniem przez uczonego książki *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*, w której wspomnienia zostały połączone z analizą historyczną⁵. Zaletą rozdziału czwartego jest podsumowanie dorobku naukowego Vetulaniego w syntetyczny sposób.

Rozdział piąty Biliński rozpoczął od analizy społeczno-politycznej działalności Vetulaniego w PSL. Ponownie – opisując realia powojenne – przedstawił genezę zakorzenioną w okresie sprzed wybuchu II wojny światowej. Autor wskazał na początki związku Vetulaniego z ruchem ludowym oraz zaangażowanie w jego inicjatywy organizacyjne. Przedstawił

5 A. Vetulani, *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*, Warszawa 1976.

postacie współpracowników oraz konkretne działania profesora. Ten fragment chronologicznie lepiej pasuje do rozdziału drugiego. Biorąc pod uwagę układ problemowy, znajduje się jednak w odpowiednim miejscu, ponieważ w rozdziale drugim Biliński skoncentrował się w głównej mierze na działalności naukowej Vetulaniego. Uznając priorytet nauki, Vetulani – mimo pełnej aprobaty programu ludowców i niechęci do obozu piłsudczykowski – zdecydował się przystąpić do PSL dopiero po II wojnie światowej. Jego obowiązki w tym ugrupowaniu Biliński ukazał w syntetycznej i klarownej formie. Opisał zaangażowanie Vetulaniego w komitet uczczenia pamięci Wincentego Witosa oraz odwołał się do jego prac w uniwersytetach ludowych, nawiązał także do działalności uczonego w Klubie Dyskusyjnym PSL. Biliński zarysował problem inwigilacji Vetulaniego przez funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, którzy uważali profesora za zagrożenie ze względu na jego wypowiedzi, kontakty z rządem RP na uchodźstwie, związku z kardynałem Adamem Stefanem Sapiehą, krakowską kurią metropolitalną oraz redakcją „Tygodnika Powszechnego”. Autor podał, że Vetulani był przesłuchiwany przez ubeków – nie przedstawił jednak treści rozmów. W obawie o los rodziny Vetulani nie zdecydował się kandydować w wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. z krakowskiej listy PSL. Odciał się od współpracy z rządem RP na uchodźstwie oraz od działań krajowych ludowców. Zerwał kontakty z ich przedstawicielami – do czasu odwilży październikowej w 1956 r.

Inwigilację Vetulaniego przez bezpiekę – także po 1956 r. – Biliński zobrazował w osobnym podrozdziale. Przedstawił jej szeroki zakres – trwający 28 lat. Wskazał na podsłuchy pokojowe i telefoniczne, kontrolę korespondencji, bezpośrednią obserwację czy umieszczanie tajnych współpracowników w gronie bliskich znajomych profesora oraz w środowisku uniwersyteckim. Inwigilacja obejmowała także rodzinę Vetulaniego oraz jego uczniów. Autor zanalizował przyczyny zainteresowania bezpieki. Za jedną z ważniejszych uznał przyjaźń uczonego z bp./abp. Karolem Wojtyłą, który uważał się za ucznia Vetulaniego w dziedzinie kanonistyki. Biliński ujawnił personalia i intencje osób składających donosy na bohatera recenzowanej książki. Podrozdział poświęcony inwigilacji jest najobszerniejszym w pracy – liczy 30 stron. W kontekście inwigilacji – jako rodzaj szykan – Biliński zawarł informacje o planach przeniesienia przez władze Vetulaniego do Torunia, Wrocławia czy Poznania. Opisał również jego dalsze starania w kwestii uzyskania paszportu na wyjazdy zagraniczne. Przedstawił kolejne utrudnienia powodowane przez komunistów – w konsekwencji których uczoney nie uzyskał zgody na wyjazdy do Francji, by odebrać doktoraty *honoris causa* uniwersytetów w Strasburgu oraz Nancy.

Na podrozdziały nie została podzielona szósta część pracy – poświęcona staraniom krakowskiego środowiska o reaktywację Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1956–1958. Vetulani był jednym z głównych orędowników reaktywacji PAU. Biliński opisał jego poglądy i działania – do najważniejszych zaliczały się bezpośrednie konsultacje z przedstawicielami władz partyjno-państwowych oraz PAN. W 1957 r. Vetulani przyjął funkcję sekretarza generalnego PAU, czym naraził się rządzącym Polską Ludową. Autor ukazał poglądy przeciwników reaktywacji PAU, którzy uważali, że należy się skoncentrować na tworzeniu krakowskiego Oddziału PAN. Zaliczali się do nich Władysław Szafer, Jan Dąbrowski oraz Henryk Jabłoński. Biliński zasadnie przyjął założenie, że jakiegokolwiek inicjatywy w zakresie reaktywacji PAU były skazane na niepowodzenie. Władze pozorowały dialog – w praktyce zmierzały do realizacji sowieckich wzorców w nauce. Elity rządzące nie chciały inicjować

przeciwwagi dla państwowej PAN. Również część środowiska naukowego obawiała się utraty znaczenia przez tę instytucję.

Rozdział siódmy Biliński poświęcił przedstawieniu stosunku Vetulaniego do – wzbudzających kontrowersje – starań płk. Juliana Polan-Haraschina o uzyskanie habilitacji na Wydziale Prawa UJ. Polan-Haraschin w okresie okupacji był kapusiem gestapo, który szantażował ukrywających się Żydów. Jako sędzia w okresie stalinowskim odpowiadał za wydanie ponad 65 wyroków śmierci na osoby zaangażowane w działalność podziemia niepodległościowego. Vetulani sprzeciwiał się dopuszczaniu go do kolokwium habilitacyjnego, czemu dał wyraz w – liczącej 17 stron – negatywnej recenzji. Profesor wskazał na braki źródłowe habilitacji oraz jej niski poziom – niespełniający wymogów prac naukowych. Finalnie doszło do kolokwium, na którym rozprawa została zaakceptowana jednym głosem. Sprzeciw wobec niej wyraził Senat UJ, który nie zatwierdził habilitacji. W wyniku presji wiceminister szkolnictwa wyższego Eugenii Krassowskiej stanowisko Senatu UJ za bezprawne uznała Rada Główna Szkolnictwa Wyższego, która dokonała zatwierdzenia habilitacji (1962 r.). Następnie habilitację zaakceptowało Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego. Zdaniem Bilińskiego sprawa ta „w pełni ukazała moralny upadek nauki polskiej, spętanej totalitarnymi więzami” (s. 300). W odstępie kilku tygodni od uzyskania habilitacji Polan-Haraschina aresztowano pod zarzutem brania łapówek za zaliczanie egzaminów oraz za wystawianie dyplomów na Studium Zaocznym. Pułkownika skazano prawomocnym wyrokiem sądu, dlatego wiceminister Krassowska uchyliła uchwałę o nadaniu mu stopnia naukowego docenta (1964 r.). Biliński opisał, jak podczas posiedzeń Rady Wydziału Prawa UJ rozpatrywano sprawę pułkownika – analizowano jego dorobek oraz szukano odpowiedzi na pytanie, jak znalazł się w gronie pracowników UJ. Biliński ukazał postawę Vetulaniego w korzystnym świetle, która na tle sprawy Polan-Haraschina kontrastowała ze wstydliwą aprobatą udzieloną przez Wydział Prawa UJ. Zastanawia jednak, czy – niezależnie od znaczących kontrowersji – sprawę habilitacji Polan-Haraschina należało wyodrębnić w formie osobnego, krótkiego rozdziału, liczącego zaledwie 18 stron, a więc mniej niż niektóre podrozdziały. Być może lepszym rozwiązaniem byłoby opracowanie tego fragmentu jako podrozdziału do części czwartej, w której autor opisał powojenną działalność dydaktyczną, organizacyjną i naukową Vetulaniego. Szczególnie, że krytyka Vetulaniego kierowana pod adresem Polan-Haraschina miała merytoryczny charakter – bazowała na argumentach naukowych.

Analiza w rozdziale ósmym została skoncentrowana na ostatnich latach życia Vetulaniego. Biliński nawiązał do uroczystości nadania Vetulaniemu doktoratu *honoris causa* Wydziału Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Peczu (1973 r.). Opisał dobre relacje, które przerodziły się w przyjaźń, łączące Vetulaniego z Karolem Wojtyłą – pielęgnowane także po objęciu przez przyszłego papieża godności arcybiskupa. Znajomość z Wojtyłą wpłynęła na zatrudnienie Vetulaniego – na początku lat siedemdziesiątych – na Papieskim Wydziale Teologicznym w Krakowie. Biliński opisał prace naukowe i organizacyjne profesora na tej uczelni. W tym samym rozdziale ukazał jego skromne życie na emeryturze. Autor przedstawił wyróżnienia otrzymane przez Vetulaniego oraz stosunek do nich uczonego. Odwołał się do uroczystego odnowienia doktoratu Vetulaniego – 26 kwietnia 1976 roku po 50 latach od promocji. Wskazał na zły stan profesora po śmierci żony (2 lutego 1975 r.). Vetulani zmarł 25 września 1976 r. w sanatorium w Busku-Zdroju i został pochowany 1 października na cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Biliński zrelacjonował uroczystości

pogrzebowe – msze żałobną w kolegiacie św. Anny odprawił kard. Wojtyła. Autor nawiązał też do materialnej spuścizny Vetulaniego oraz form upamiętnienia zmarłego.

W *Zakończeniu* – osobno w językach polskim i angielskim – Biliński syntetycznie zarysował biografię Vetulaniego jako wybitnego uczonego, ale też wiernego własnym przekonaniom patrioty (s. 327–329, 413–414). W pracy został uwzględniony *Wykaz skrótów* (s. 389–391) oraz *Indeks osobowy* (s. 397–412).

Do zalet książki autorstwa Bilińskiego zaliczają się drzewo genealogiczne rodziny Vetulanich oraz bogaty materiał fotograficzny (30 zdjęć). Na zdjęciach umieszczonych w książce zostali przedstawieni w różnych okresach życia Adam i jego żona Irena. Uwzględniono także fotografie jego rodziny oraz postaci Henryka Barycza, Ernesta Champeaux, Jana Hulewicza, Stanisława Kutrzeby i Zofii Kozłowskiej-Budkowej. Zdjęcia zostały podpisane, a dodatkowo – na końcu pracy – zamieszczono *Spis ilustracji* (s. 393–395). Wadą jest przypadkowa kolejność zdjęć – ułożonych w oderwaniu od porządku chronologicznego. Biliński nie ustrzegł się pewnych błędów. Przykładowo, operuje nazwą „Uniwersytet Adama Mickiewicza” odwołując się do wcześniejszych lat niż 1955 r., w którym poznańskiej uczelni zostało nadane miano patrona (s. 40, 41, 43, 261). Autor podał, że Władysław Folkierski był ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Informacja ta jest nieprecyzyjna, ponieważ w analizowanym okresie pełnił funkcję kierownika tego resortu (s. 147, 156). Odwołał się do „Warszawskiego Towarzystwa Naukowego”, podczas gdy w jego statucie przyjęto nazwę Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Biliński podał dwie różne daty roczne (1950 r. i 1951 r.) wyjazdu córki Adama – Krystyny – do USA (s. 57, 120). Wskazane błędy mają jednak marginalne znaczenie – nie wpływają na wysoką jakość ustaleń Bilińskiego.

Biografia stanowi rzetelne, bogate faktograficznie opracowanie. Została napisana przystępnym językiem – w interesujący sposób prezentuje losy wybitnego uczonego. Wypełnia lukę w postaci braku osobnego monograficznego opracowania poświęconego jego postaci, choć niektóre jej rozdziały były już wcześniej publikowane przez Bilińskiego w skróconej wersji w czasopiśmie⁶. Biliński nie zdecydował się na przygotowanie biografii w oparciu o powierzchowną analizę – opierającą się na przedstawieniu podstawowych informacji biograficznych. Przyjął opis na szerszym tle – w oparciu o bogaty materiał źródłowy postać Vetulaniego umieścił w kontekście życia naukowego, politycznego oraz społeczno-gospodarczego w Polsce. W książce wyczuwalny jest szacunek, a nawet podziw, jakim Biliński darzy Vetulaniego. Nie apologetyzuje jednak jego postaci. Autor zachował dystans poznawczy oraz krytycyzm. Biografia przypomina konstrukcją i charakterem dzieło Bilińskiego poświęcone innemu wybitnemu uczonemu – historykowi, Władysławowi Konopczyńskiemu⁷. Zestawiając obie biografie dostrzega się pewien styl w pisanych przez Bilińskiego książkach, który znamionuje prace na wysokim poziomie.

- 6 P. Biliński, *Wojenne losy Adama Vetulaniego (1939–1945)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2023, t. 68, nr 3, s. 57–79; idem, *Profesor Adam Vetulani na celowniku krakowskiej bezpieki*, „Dzieje Najnowsze” 2022, r. 54, nr 2, s. 153–175; idem, *Wysiłki Adama Vetulaniego na rzecz reaktywacji Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1956–1958*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2022, t. 20, s. 155–173. Artykuł ten ukazał się też po angielsku: idem, *An Attempt ahead of Its Time: Adam Vetulani’s Efforts towards the Reactivation of the Polish Academy of Arts and Sciences in 1956–1958*, „Práce z dějin Akademie věd” 2022, r. 14, nr 2, s. 1–26.
- 7 Idem, *Władysław Konopczyński*. Zob. też: M. Hübner, *Piotr Biliński, Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2017, ss. 622 [artykuł recenzyjny], „Res Historica” 2018, nr 46, s. 493–507.

Bibliografia

- Biliński P., *Adam Vetulani. Historyk prawa polskiego i kanonicznego*, Kraków 2023.
- Biliński P., *An Attempt ahead of Its Time: Adam Vetulani's Efforts towards the Reactivation of the Polish Academy of Arts and Sciences in 1956–1958*, „Práce z dějin Akademie věd” 2022, r. 14, nr 2, s. 1–26, DOI 10.54681/av.2022.2.1.
- Biliński P., *Profesor Adam Vetulani na celowniku krakowskiej bezpieki*, „Dzieje Najnowsze” 2022, r. 54, nr 2, s. 153–175, DOI 10.12775/dn.2022.2.08.
- Biliński P., *Stanisław Kutrzeba (1876–1946). Biografia naukowa i polityczna*, Kraków 2011.
- Biliński P., *W walce o niepodległość Polski i prawa kobiet. Biografia Wandy Pełczyńskiej*, Warszawa 2023.
- Biliński P., *Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2017.
- Biliński P., *Wojenne losy Adama Vetulaniego (1939–1945)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2023, t. 68, nr 3, s. 57–79, DOI 10.4467/0023589xkhnt.23.027.18407.
- Biliński P., *Wysiłki Adama Vetulaniego na rzecz reaktywacji Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1956–1958*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2022, t. 20, s. 155–173, DOI 10.12775/polska.2022.05.
- Hübner M., *Piotr Biliński, Władysław Konopczyński 1880–1952. Człowiek i dzieło*, Kraków 2017, ss. 622 [artykuł recenzyjny], „Res Historica” 2018, nr 46, s. 493–507, DOI 10.17951/rh.2018.46.493-507.
- Konopczyński W., *Dziennik 1918–1921*, cz. 1–2, oprac. P. Biliński, P. Plichta, Warszawa, Kraków 2016.
- Konopczyński W., *Dziennik 1922–1926*, cz. 1–2, oprac. P. Biliński, P. Plichta, Warszawa 2021.
- Vetulani A., *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*, Warszawa 1976.

dr **Mateusz Hübner** – adiunkt w Instytucie Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN. Specjalizuje się w historii Polski XIX–XX w. Jego badania dotyczą w szczególności historii nauki, jej organizacji oraz polityki naukowej. Jest autorem monografii: „Pułkownicy”. *Rdzeń środowiska piłsudczyków w systemie polityczno-ustrojowym II Rzeczypospolitej* (Warszawa 2020) oraz *Fundusz Kultury Narodowej Józefa Piłsudskiego. Zamysł i realizacja* (Warszawa 2022). Należy do Komisji Historii Nauki PAU oraz Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Pełni funkcję Dyrektora Programowego Komitetu Kasy im. Józefa Mianowskiego. Jest członkiem redakcji „Rozpraw z Dziejów Oświaty”.

e-mail: mhubner@ihnpan.pl

Data zgłoszenia artykułu: 3 czerwca 2024

Data przyjęcia do druku: 16 czerwca 2024